

Θεοδώρα Αντωνίου, Αναπλ. Καθηγήτρια Νομικής Σχολής Αθηνών

Ιστορία Πολιτικών Ιδεών

Από τον 17ο αιώνα έως τις απαρχές του 21ου αιώνα

Johann Gottlieb Fichte
German Idealism: From Kant's Critical Philosophy
to Hegel's Philosophy of Spirit

Ιστορία Πολιτικών Ιδεών

Από τον 17ο αιώνα έως τις απαρχές του 21ου αιώνα

Ιστορία Πολιτικών Ιδεών
Θεοδώρα Αντωνίου

ISBN 978-960-562-378-4

Σύμφωνα με το Ν. 2121/93 για την Πνευματική Ιδιοκτησία απαγορεύεται η αναδημοσίευση και γενικά η αναπαραγωγή του παρόντος έργου, η αποθήκευσή του σε βάση δεδομένων, η αναμετάδοσή του σε ηλεκτρονική ή οποιαδήποτε άλλη μορφή και η φωτοανατύπωσή του με οποιονδήποτε τρόπο, χωρίς γραπτή άδεια του εκδότη.

ΔΗΛΩΣΗ ΕΚΔΟΤΙΚΟΥ ΟΙΚΟΥ

Το περιεχόμενο του παρόντος έργου έχει τύχει επιμελούς και αναλυτικής επιστημονικής επεξεργασίας. Ο εκδοτικός οίκος και οι συντάκτες δεν παρέχουν διά του παρόντος νομικές συμβουλές ή παρεμφερείς συμβουλευτικές υπηρεσίες, ουδεμία δε ευθύνη φέρουν για τυχόν ζημία τρίτου λόγω ενέργειας ή παράλειψης που βασίστηκε εν όλω ή εν μέρει στο περιεχόμενο του παρόντος έργου.

Art Director:	Μιχαήλα Καπασκέλη
Υπεύθυνος Παραγωγής:	Ανδρέας Μενούνος
Φωτοστοιχειοθεσία:	Θεώνη Χαραλαμπίκη
Παραγωγή:	NB Production AM080416M23

ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Μαυρομιάλη 23, 106 80 Αθήνα

Τηλ.: 210 3678 800 • Fax: 210 3678 819

<http://www.nb.org> • e-mail: info@nb.org

Αθήνα: Μαυρομιάλη 2, 106 79 • Τηλ.: 210 3607 521

Πειραιάς: Φίλωνος 107-109, 185 36 • Τηλ.: 210 4184 212

Πάτρα: Κανάρη 15, 262 22 • Τηλ.: 2610 361 600

Θεσ/νίκη: Φράγκων 1, 546 26 • Τηλ.: 2310 532 134

member of Europe's 500
dynamic entrepreneurs

Committed to excellence

© 2016, ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΑΕΒΕ

Σειρά: Εγχειρίδια Δημοσίου Δικαίου και Ευρωπαϊκού Δημοσίου Δικαίου
Διεύθυνση σειράς: **Θεοδώρα Δ. Αντωνίου**, Αναπλ. Καθηγήτρια Τμήματος Νομικής ΕΚΠΑ

Θεοδώρα Αντωνίου, Αναπλ. Καθηγήτρια Νομικής Σχολής Αθηνών

Ιστορία Πολιτικών Ιδεών

Από τον 17ο αιώνα έως τις απαρχές του 21ου αιώνα

NOMIKH BIBLIOΘΗΚΗ

History of Political Ideas – From the 17th until the early 21th century

Editing: **Theodora Antoniou**

Associate Professor, Law School, University of Athens

Abstract: This book deals with the development of the state and the individual from the 17th until the early 21th century. It examines the philosophical and political thought, evolving from the Renaissance to the first attempts to remove from the divine law through the scientific method and natural law. The rise of the bourgeoisie and the capitalist economy will impose the Enlightenment and theories of social contract to give way to individualism of Tocqueville and Benjamin Constant. The revolutions of 1848 in France and the rest of Europe will lead by the end of the 19th century to the industrial revolution and the great systems of thought, the socialism and the Marxism. Meanwhile the German-speaking area in an attempt to unify used as a means the “Begriffsjurisprudenz”, the legal positivism and the powerful state. The philosopher who will be the master of the century, is Hegel. He will connect the two contradictory and complementary ideas of the century, the history and the individual. In the transition to the 20th century the predominant philosopher and sociologist will be Max Weber. He will raise the standard of a strong charismatic leadership and will post the value or worthlessness of democracy from the concept of Force (Macht). The 20th century is dominated by totalitarian thinking, decisionistic thought (Carl Schmitt), but also by the strong contradiction of legal positivism (Hans Kelsen) and the state theory as a sociological science of reality (Hermann Heller). Finally, the transition from the 20th to the 21st century shifts the center of gravity in the US, where the political and philosophical thought migrated along with people (Karl Popper, Hannah Arendt, the Institute for Social Research in Frankfurt). At the same time developed in the US the philosophical currents of libertarianism (Robert Nozick), contemporary communitarianism (Michael Sandel, M. Walzer, Charles Taylor), but also egalitarian liberalism (John Rawls, Ronald Dworkin), which all revolve around how to interpret rights.

ISBN 978-960-562-378-4

COPYRIGHT

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, without the prior permission of NOMIKI BIBLIOTHIKI S.A., or as expressly permitted by law or under the terms agreed with the appropriate reprographic rights organisation. Enquiries concerning reproduction which may not be covered by the above should be addressed to NOMIKI BIBLIOTHIKI S.A. at the address below.

DISCLAIMER

The content of this work is intended for information purposes only and should not be treated as legal advice. The publication is necessarily of a general nature; NOMIKI BIBLIOTHIKI S.A. makes no claim as to the comprehensiveness or accuracy of the information provided; Information is not offered for the purpose of providing individualized legal advice. Professional advice should therefore be sought before any action is undertaken based on this publication. Use of this work does not create an attorney-client or any other relationship between the user and NOMIKI BIBLIOTHIKI S.A. or the legal professionals contributing to this publication.

NOMIKH BIBΛIOΘΗKH

23, Mavromichali Str., 106 80 Athens Greece
Tel.: +30 210 3678 800 • Fax: +30 210 3678 819
<http://www.nb.org> • e-mail: info@nb.org

member of Europe's 500
dynamic entrepreneurs

Committed to excellence

© 2016, NOMIKI BIBLIOTHIKI S.A.

Στη μνήμη
του Κυριάκου Μαντζιβή

**«Η αδυναμία του ορθολογισμού εκδηλώνεται σ'αυτά, που για μας είναι ουσιώδη:
στη θέση του σκοπού και του τελικού προορισμού, στη γνώση του ύψιστου
Αγαθού, στη γνώση του Θεού και της ανθρώπινης ελευθερίας»**

**Καρλ Γιάσπερς: *Einführung in die Philosophie. Zwölf Radiovorträge.* Zürich 1950
(Εισαγωγή στη Φιλοσοφία-Μετάφραση Χρήστου Μαλεβίτση,
Εκδόσεις ΔΩΔΩΝΗ Αθήνα, σελ. 211)**

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το βιβλίο αυτό αποτελεί μια εμβάθυνση στην ύλη και αναβάθμιση συγχρόνως των παραδόσεών μου στο μάθημα της Ιστορίας Πολιτικών Ιδεών, που διδάσκω στη Νομική Σχολή Αθηνών. Η Ιστορία Πολιτικών Ιδεών δεν είναι μάθημα ξηράς παράθεσης γεγονότων και απόψεων. Είναι ένα κράμα γενικής θεωρίας περί κράτους και φιλοσοφίας δικαίου. Θα μπορούσε κάλλιστα να αποδοθεί και με τον όρο Εισαγωγή στην Πολιτική Φιλοσοφία. Το βιβλίο αυτό ασχολείται με την εξέλιξη του κράτους και του ατόμου από τον 17^ο αιώνα μέχρι τις απαρχές του 21^{ου} αιώνα. Φιλοσοφικά κινήματα, όπως ο ορθολογισμός, ο φιλελευθερισμός, ο ατομικισμός, ο ωφελισμός, ο θετικισμός, ο σοσιαλιστικός ουτοπισμός, ο μαρξισμός, ο ολοκληρωτισμός, ο ολισμός-ιστορικισμός, ο πολιτικός φιλελευθερισμός, η θεωρία της επικοινωνίας κ.ά. διαδέχονται το ένα το άλλο και διαμορφώνουν νέες κατηγορίες και νέες έννοιες, που συμβάλλουν στην αντίληψη των αρχών διαμόρφωσης της κοινωνίας, της εξουσίας και στην άσκηση της πάνω στο άτομο. Εξετάζεται η φιλοσοφική και πολιτική σκέψη, όπως εξελίσσεται από την Αναγέννηση με τις πρώτες προσπάθειες απομάκρυνσης από το θεϊκό δίκαιο μέσω της επιστημονικής μεθόδου και του φυσικού δικαίου. Ιστορικά γεγονότα εναλλάσσονται με την πολιτική σκέψη και το ένα επηρεάζει το άλλο.

Η ολοκλήρωση της ανόδου της αστικής τάξης και η καπιταλιστική οικονομία θα επιβάλουν στον Διαφωτισμό και τις θεωρίες περί κοινωνικού συμβολαίου να δώσουν τη θέση τους στον ατομικισμό του Tocqueville και Benjamin Constant. Οι επαναστάσεις του 1848 στη Γαλλία και την υπόλοιπη Ευρώπη θα οδηγήσουν περί τα τέλη του 19^{ου} αι. στην βιομηχανική επανάσταση και τα μεγάλα συστήματα σκέψης του σοσιαλισμού και μαρξισμού. Εν τω μεταξύ ο γερμανόφωνος χώρος στην προσπάθειά του να ενοποιηθεί, χρησιμοποιεί ως μέσο την εννοιοκρατία, τον νομικό θετικισμό και το ισχυρό κράτος. Ο φιλόσοφος που θα κυριαρχήσει είναι ο Hegel, που θα συνδέσει τις δύο αντιφατικές και συμπληρωματικές ιδέες του αιώνα, την ιστορία και το άτομο. Στη μετάβαση προς τον 20^ο αι. κυριαρχούσα μορφή είναι ο Max Weber που θα προβάλει το πρότυπο μιας ισχυρής χαρισματικής ηγεσίας και που εξάρτησε την αξία ή απαξία της Δημοκρατίας από την έννοια της Δύναμης (Macht). Ο 20^{ος} αι. κυριαρχείται από την ολοκληρωτική σκέψη, ντεσιζιονιστική σκέψη (Carl Schmitt), αλλά και τον ισχυρό αντίλογο του νομικού θετικισμού (Hans Kelsen) και της θεωρίας περί κράτους ως κοινωνιολογικής επιστήμης της πραγματικότητας (Hermann Heller). Τέλος η μετάβαση από τον 20^ο στον 21^ο αιώνα μετατοπίζει το κέντρο βάρους στις ΗΠΑ, όπου θα μεταναστεύσει μαζί με τους ανθρώπους και η πολιτική

και φιλοσοφική σκέψη (Karl Popper, Hannah Arendt, το Ινστιτούτο για την Κοινωνική Έρευνα της Φρανκφούρτης). Παράλληλα αναπτύσσονται στις ΗΠΑ τα φιλοσοφικά ρεύματα του ελευθερισμού (Robert Nozick), του σύγχρονου κοινοτισμού (Michael Sandel, M. Walzer, Charles Taylor), αλλά και του εξισωτικού φιλελευθερισμού (John Rawls, Ronald Dworkin), που όλα κινούνται γύρω από τον τρόπο ερμηνείας των δικαιωμάτων.

Είχα την τιμή και τη χαρά να διδάξω το μάθημα αυτό με τον Καθηγητή, Κώστα Μαυριά, ο οποίος μου υπέδειξε όχι μόνον τη μέθοδο διδασκαλίας ενός τέτοιου απαιτητικού μαθήματος αλλά και τον απλό λόγο, με τον οποίο μπορεί να προσεγγίσει ένας επαΐων μια σύνθετη ύλη από τον χώρο της πολιτικής φιλοσοφίας. Τον ευχαριστώ γι' αυτό θερμά. Οι ευχαριστίες μου ανήκουν και στον Καθηγητή Νίκο Αλιβιζάτο, με τον οποίο είχα την ευκαιρία να διδάξω το μάθημα της Ιστορίας Πολιτικών και Συνταγματικών Θεσμών, στο οποίο πρόσθεσε και τη διάσταση της συνταγματικής θεωρίας και μου καλλιέργησε έτσι το ενδιαφέρον και την αγάπη προς την κατεύθυνση αυτή. Ευχαριστώ επίσης τους φοιτητές της Σχολής μας που έχουν αγκαλιάσει το μάθημα της Ιστορίας Πολιτικών Ιδεών και που με το ενδιαφέρον τους βελτιώνουν συνεχώς το επίπεδο του μαθήματος. Έτσι η συγγραφή του Εγχειριδίου αυτού κατέστη αναγκαία. Τέλος ευχαριστώ τον εκδοτικό οίκο «Νομική Βιβλιοθήκη», που ανέλαβε την έκδοση του βιβλίου αυτού αλλά και που υποστηρίζει τη σειρά αυτή των Εγχειριδίων.

Το βιβλίο αυτό αφιερώνεται στη μνήμη του αδελφού εξ αγχιστείας, Κυριάκου Μαντζιβή, κλασσικού φιλολόγου με βαθειά γνώση της ιστορίας και πραγματικού λόγιου, που δυστυχώς έφυγε νωρίς.

Απρίλιος 2016

Θεοδώρα Δ. Αντωνίου

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	11
---------------	----

Εισαγωγή.....	21
---------------	----

Α΄ ΜΕΡΟΣ Από τον 17^ο στον 18^ο αιώνα

1. Ο επιστημονικός και ορθός λόγος	27
1.1. Galileo Galilei (Γαλιλαίος) (1564-1642)	27
1.1.1. Οι φιλοσοφικές του αναζητήσεις	27
1.1.2. Ο «Έναστρος Αγγελιοφόρος»	28
1.1.3. Η θεωρία για την βαρύτητα	29
1.2. Ο René Descartes (Ρενέ Ντεκάρτ) (Καρτέσιος) (1596-1650)	30
1.3. Isaac Newton (Ισάακ Νεύτων) (1643-1727)	31
1.3.1. Βιογραφικά στοιχεία	31
1.3.2. Η θεωρία περί φωτός και χρωμάτων.....	32
1.4. Francis Bacon (Βάκων) (1561-1626).....	34
2. Η ατομικιστική θεωρία του φυσικού δικαίου	36
2.1. Johannes Althusius (Γιοχάνες Αλθούσιους) (1557-1638).....	37
2.2. Hugo Grotius (Ούγκο Γκρότιους).....	38
2.2.1. Βιογραφικά στοιχεία	38
2.2.2. Ο πατέρας του φυσικού δικαίου.....	40
2.2.3. Η θεωρία του για τα δικαιώματα.....	41
3. Οι θεωρίες του κοινωνικού συμβολαίου	44
3.1. Thomas Hobbes (Τόμας Χόμπς) (1588-1679).....	44
3.1.1. Βιογραφικά στοιχεία	44
3.1.2. «Περί της φύσης του ανθρώπου» και η φυσική του κατάσταση.....	48
3.1.3. Η πολιτική του φιλοσοφία	51
3.1.4. Το φιλοσοφικό του δόγμα.....	53

3.2. Benedict de Spinoza (Μπαρούχ ή Μπενεντίκτους ντε Σπινόζα) (1632-1677)	55
3.2.1. Βιογραφικά στοιχεία	55
3.2.2. Νατουραλισμός-Μονισμός	56
3.2.3. Η πολιτική θεωρία του Σπινόζα	58
3.3. John Locke (Τζον Λοκ) (1632-1704).....	60
3.3.1. Βιογραφικά στοιχεία	60
3.3.2. Η φυσική κατάσταση του ανθρώπου	61
3.3.3. Η γένεση του κοινωνικού συμβολαίου	63
3.3.4. Η δημιουργία και τα όρια του κράτους	64
4. 18^{ος} αιώνας του φωτός	66
4.1. Gottfried Wilhelm Leibniz (Γκότφριντ Βίλχελμ Λάιμπνιτς) (1646-1716)	69
4.1.1. Βιογραφικά στοιχεία	69
4.1.2. Η ανακάλυψη του διαφορικού λογισμού	71
4.1.3. Η φιλοσοφία του	72
4.1.4. Η θεωρία του για τη δικαιοσύνη	73
4.2. Christian Wolff (Κρίστιαν Βόλφ) (1679-1754).....	74
4.2.1. Η θέση του για το φυσικό δίκαιο και τη νομική επιστήμη	74
4.2.2. Η φυσική κατάσταση και η φυσική ισότητα των ανθρώπων	75
4.2.3. Η Αρχή της Αντίφασης	76
4.2.4. Η Αρχή της Επαρκούς Αιτίας	77
4.3. Samuel Pufendorf (Σάμουελ Πούφεντορφ) (1632-1694)	78
4.3.1. Η αντίληψη του φυσικού δικαίου	78
4.3.2. Η ανάγκη ύπαρξης κράτους	79
4.4. Christian Thomasius (Κρίστιαν Τομάσιους) (1665-1728)	80
4.4.1. Βιογραφικά στοιχεία	80
4.4.2. Οι φιλοσοφικές και πολιτικές του θέσεις	81
5. Charles-Louis de Secondat de Montesquieu (Μοντεσκιέ) (1689-1755)	84
5.1. Βιογραφικά στοιχεία	84
5.2. Οι νόμοι, τα πολιτεύματα και η διάκριση των εξουσιών	84

6. Jean Jacques Rousseau (Ζαν Ζακ Ρουσώ) (1712-1778)	87
6.1. Η φυσική κατάσταση του ανθρώπου.....	88
6.2. Η πολιτική φιλοσοφία	90
6.3. Η έννοια της ιδιοκτησίας και η ισότητα των ανθρώπων	91
6.4. Το κοινωνικό συμβόλαιο	92
6.5. Η έννοια της λαϊκής κυριαρχίας	93
7. Ο Abbé Siéyès (Αμπέ Σεγιές) (1748-1836)	96
8. Από τον 18^ο στον 19^ο αιώνα	98
8.1. Immanuel Kant (Ιμανουέλ Κάντ) (1724-1804).....	99
8.1.1. Βιογραφικά στοιχεία	99
8.1.2. Η έννοια του Διαφωτισμού και η χρήση του δημόσιου λόγου	100
8.1.3. Η έννοια του Δικαίου	101
8.1.4. Η φυσική και η έννομη πολιτική κατάσταση των ανθρώπων.....	103
8.1.5. Η μορφή του πολιτεύματος και η οργάνωση του κράτους	103
8.2. Johann Gottlieb Fichte (Γιόχαν Γκότλιμπ Φίχτε) (1762-1814).....	106
8.2.1. Η βιογραφία του και η φιλοσοφία της επιστήμης.....	106
8.2.2. Η έννοια της ιδιοκτησίας-Οι δικαιοτικές αρχές	111
8.2.3. Το έθνος-κράτος	112
8.3. Friedrich Karl von Savigny (Φρήντριχ Καρλ φον Σαβινύ) (1779-1861).....	113

Β΄ ΜΕΡΟΣ

Ο 19^{ος} αιώνας - Η έννοια του έθνους-κράτους

9. Georg Wilhelm Friedrich Hegel (Γκέοργκ Βίλχελμ Φρήντριχ Χέγκελ) (1770-1831)	118
9.1. Βιογραφικά στοιχεία.....	118
9.1.1. Το αντικειμενικό πνεύμα	120
9.1.2. Η ουσία και η αποστολή του κράτους	121
9.1.3. Το κράτος και η ιστορία	123

10. Benjamin Constant (Μπένζαμιν Κονσταν) (1767-1830)	126
10.1. Βιογραφικά στοιχεία.....	126
10.2. Η Διακήρυξη μιας νέας ελευθερίας.....	127
10.3. Η πολιτική του θεωρία	128
11. Alexis de Tocqueville (Αλέξης ντε Τοκβίλ) (1805-1859)	129
11.1. Η βιογραφία του	129
11.2. Το ταξίδι του στην Αμερική	130
11.3. Η ισότητα	132
11.4. Ο ατομικισμός - Η ατομοκρατική θεώρηση.....	133
12. Ο ωφελιμισμός	134
12.1. James Mill (Τζέιμς Μίλ) (1773-1836).....	135
12.1.1. Βιογραφικά Στοιχεία	135
12.1.2. Η πολιτική του θεωρία	137
12.2. Jeremy Bentham (Τζέρεμυ Μπένθαμ) (1748-1832).....	139
12.2.1. Βιογραφικά στοιχεία	139
12.2.2. Η ηθική του θεωρία	141
12.2.3. Η πολιτική του θεωρία	143
12.3. John Stuart Mill (Τζον Στιούαρτ Μίλ) (1806-1873).....	145
12.3.1. Οι πρώτες βάσεις του φιλόσοφου και οικονομολόγου	145
12.3.2. Ο κλασσικός της φιλελεύθερης σκέψης και ο συνήγορος του κοινοβουλευτισμού	147
12.3.3. Η αντίληψη για τη «συμμετοχική δημοκρατία».....	150
13. Ο θετικισμός – Η κριτική του φιλελευθερισμού	154
13.1. Από τον φιλοσοφικό στον νομικό θετικισμό.....	156
13.2. Auguste Comte (Ωγκούστ Κόντ) (1798-1857)	158
13.2.1. Βιογραφικά στοιχεία	158
13.2.2. Ο νόμος των τριών σταδίων.....	159
13.2.3. Το σύστημα της θετικής πολιτείας.....	161

14. Ο σοσιαλιστικός ουτοπισμός	162
14.1. François Marie Charles Fourier (Φρανσουά Μαρί Σάρλ Φουριέ) (1772-1837)	162
14.2. Ο Robert Owen (Ρόμπερτ Όουεν) (1771-1858)	163
14.3. Pierre-Joseph Proudhon (Πιέρ Ζοζέφ Προυντόν) (1809-1865)	165
15. Το κράτος ως κοινωνικό γεγονός	166
15.1. Karl Heinrich Marx (Κάρλ Χάινριχ Μάρξ) (1818-1883)	167
15.1.1 Βιογραφικά στοιχεία	167
15.1.2 Η σχέση του με τη θρησκεία	170
15.1.3. Η κριτική του Μάρξ στον Χέγκελ	171
15.1.4. Ο διαλεκτικός υλισμός και η πάλη των τάξεων	173
15.1.5. Η κατάρρευση του καπιταλισμού	175
16. Η ρωσική σοσιαλδημοκρατία	177
16.1. Wladimir Iljitsch Uljanow Lenin (Βλαντιμίρ Ίλιτς Ουλιάνοφ Λένιν) (1870-1924)	178
16.1.1. Η βιογραφία του	178
16.1.2. Η θέση του για τον Ιμπεριαλισμό	179
16.1.3. Κοινοβουλευτικός δρόμος ή επανάσταση	180
16.1.4. Η δικτατορία του προλεταριάτου	182
17. Max Weber (Μαξ Βέμπερ) (1864-1920)	183
17.1. Βιογραφικά στοιχεία	183
17.2. Ο Weber ως κοινωνιολόγος, ως συνιδρυτής της σύγχρονης κοινωνικής επιστήμης	185
17.3. Ο φιλελευθερισμός και η έννοια της δημοκρατίας κατά τον Weber	187
17.4. Δύναμη (Macht) και εξουσία (Herrschaft)	189

Γ΄ ΜΕΡΟΣ

Από τον 19^ο στον 20^ο αιώνα

18. Ο 20^{ός} αιώνας του Ολοκληρωτισμού	195
18.1. Η άνοδος και πτώση της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης	195
18.1.1. Ο Φύρερ και η συνταγματική θεωρία του Μεσοπολέμου	201

18.1.2. <i>Hermann Heller (Χέρμαν Χέλλερ) (1891-1933)</i>	202
18.1.2.1. Βιογραφικά στοιχεία	202
18.1.2.2. Το κράτος, η δημοκρατία, η κυριαρχία και ο θετικισμός.....	203
18.1.3. <i>Ο διάλογος - αντίλογος μεταξύ Hans Kelsen και Carl Schmitt</i> <i>(Χανς Κέλσεν - Καρλ Σμιτ)</i>	206
18.1.3.1. Βιογραφικά στοιχεία για τον Hans Kelsen.....	206
18.1.3.2. Βιογραφικά στοιχεία για τον Carl Schmitt	208
18.1.3.3. Ο ορισμός του κράτους.....	209
18.1.3.4. Δίκαιο χωρίς Εξουσία – Εξουσία χωρίς Δίκαιο	213
18.1.3.5. Ο σκοπός του κράτους	214
19. Ιστορία Πολιτικών Ιδεών στη Γερμανία μετά το 1945	216

Δ΄ ΜΕΡΟΣ

Από τον 20^ο στον 21^ο αιώνα

20. Η πολιτική φιλελεύθερη σκέψη στον 20^ο και 21^ο αιώνα	223
20.1. Karl Raimund Popper (Κάρλ Ράιμουντ Πόπερ) (1902-1994).....	223
20.1.1. <i>Η ζωή και το έργο του</i>	223
20.1.2. <i>Η πολιτική και κοινωνική του φιλοσοφία - Ολισμός, Ιστορικισμός,</i> <i>το δημοκρατικό κράτος και ο προστατευτισμός</i>	226
21. Το δεύτερο μισό του 20^{ού} αιώνα	228
21.1. John Rawls (Τζών Ρώλς) (1921-2002)	231
21.1.1. <i>Η Θεωρία της Δικαιοσύνης</i>	231
21.1.2. <i>Ο Πολιτικός Φιλελευθερισμός</i>	233
21.1.3. <i>Το Δίκαιο των λαών</i>	236
21.2. Ronald Dworkin (Ρόναλντ Ντουόρκιν) (1931-2013)	237
21.2.1. <i>Η «συνταγματική αντίληψη» περί δημοκρατίας</i>	237
21.2.2. <i>Η πολιτική ανυπακοή</i>	238
21.2.3. <i>Ο Ηρακλής δικαστής</i>	240
22. Το Ινστιτούτο για την Κοινωνική Έρευνα	242
23. Ο Jürgen Habermas (Γιούργκεν Χάμπερμας) (1929-)	244
23.1. <i>Σύνδεση κράτους δικαίου με δημοκρατία</i>	244

23.2. Το σύστημα ιδιωτικής και πολιτικής αυτονομίας	246
23.3. Τα είδη των δικαιωμάτων	249
23.4. Το επικοινωνιακό μοντέλο δημοκρατίας	249
24. Η κριτική θεωρία δικαίου (Critical Legal Studies).....	251
25. Hannah Arendt (Χάνα Άρεντ) (1906-1975)	253
25.1. Η βιογραφία της	253
25.2. Η θεωρία περί Ολοκληρωτισμού	255
25.3. Η θέση της για τα δικαιώματα του πολίτη	257
 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	
Ξενόγλωσση.....	261
Ελληνική.....	269
 ΑΛΦΑΒΗΤΙΚΟ ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ.....	273

Τον 19^ο αιώνα ολοκληρώνεται η άνοδος της αστικής τάξης. Οι βασικές ιδέες της αστικής τάξης που κυριάρχησαν στον αιώνα, ήταν ο φιλελευθερισμός, ο εθνικισμός, η οικονομική μεταρρύθμιση και η αρχή της καπιταλιστικής οικονομίας των επιχειρήσεων. Το κέντρο βάρους της οικονομίας και της πολιτικής μετατοπίζεται στις πόλεις. Η σημασία της αγροτικής οικονομίας σε σχέση με αυτή της βιομηχανίας υποχωρεί. Στον 19^ο αι. κυριαρχεί το άτομο και ο ατομικισμός μέσα από τον Toqueville και τον Benjamin Constant. Στη Γαλλία της Παλινόρθωσης το κράτος εμφανίζεται έναντι των αστών ως εγγυητής της ελευθερίας. Ο ρόλος του περιορίζεται στην προστασία των δικαιών ατομικών συμφερόντων. Δεν παρεμβαίνει στην οργάνωση της κοινωνίας και στις οικονομικές σχέσεις. Το κράτος δρα αρνητικά και όχι θετικά. Ο κατ'εξοχήν εκπρόσωπος αυτού του ατομικιστικού φιλελευθερισμού είναι ο Benjamin Constant¹⁷³.

Ο φιλελευθερισμός δεν μπόρεσε ούτε οικονομικά ούτε πολιτικά να αναπτυχθεί πλήρως εκτός Αγγλίας. Ανάμεσα στους άκρους φιλελεύθερους υπέρ της απόλυτης οικονομικής ελευθερίας όλο και πρόβαλλαν –ακόμη και μεταξύ των φιλελευθέρων- δυνάμεις που υποστήριζαν τον κρατικό παρεμβατισμό. Οι παλαιότεροι φιλελεύθεροι επιθυμούσαν να αποκλείσουν κάποιες τάξεις από τις ελευθερίες που διακήρυτταν, όπως ήταν η τάξη των εργαζομένων και οι λαοί των αποίκων. Τους αρνούνταν το γενικό εκλογικό δικαίωμα για τους άνδρες, το οποίο επεφύλασσαν μόνον για τις κατέχουσες τάξεις. Μιλούσαν για μια μερική δημοκρατία, όπως ο Αριστοτέλης. Απέναντι στον παλαιό φιλελευθερισμό αντιτάχθηκε περί το 1840 ο ριζοσπαστισμός, ο οποίος αξίωσε τη δημοκρατία των μαζών και την εφαρμογή των θεμελιωδών φιλελεύθερων αρχών σε όλες τις κοινωνικές τάξεις. Η παλαιά τάξη συγκλονίζεται από επαναστάσεις, όπως στη Γαλλία οι επαναστάσεις του 1830 και του 1848 και τα ευρύτερα κινήματα του 1848 στις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες (Γερμανία, Ιταλία). Με την παλινόρθωση του παλαιού καθεστώτος στη Γαλλία ακολούθησαν οι επαναστάσεις του 1848 σε διάφορα κράτη στην Ευρώπη με πρότυπο αυτή της Γαλλίας, οι οποίες στράφηκαν κατά των τελευταίων υπολειμμάτων της φεουδαρχίας και της απολυταρχίας. Γρήγορα ο ριζοσπαστισμός αυτός ανέλαβε τα ηνία του κινήματος του φιλελευθερισμού, αναγνωρίστηκαν τα σωματεία και άρχισε να ασκείται κοινωνική πολιτική. Με τον καιρό έγιναν τόσο αισθητές οι διαφορές των συμφερόντων μεταξύ των αστών και των εργατών που περί τα τέλη του αιώνα δημιουργήθηκαν σοσιαλιστικά κόμματα υπό την ηγεσία των άλλοτε φιλελευθέρων, όπως ήταν μεταξύ άλλων, οι Lasalle (Λασάγι) και Bebel (Μπέμπελ). Περαιτέρω η βιομηχανική επανάσταση θα συμβάλλει στη μεταβολή των ευρωπαϊκών κοινωνιών. Ο σοσιαλισμός και μαρξισμός θα εισαγάγουν μεγάλα συστήματα σκέψης¹⁷⁴.

173. Βλ. *Jacques Droz*, σελ. 66.

174. Βλ. *Walter Theimer*, σελ. 230 επ.

Στο πρώτο μισό του αιώνα ο φιλόσοφος που θα κυριαρχήσει είναι ο Hegel, ο οποίος θα συνδέσει τις δύο αντιφατικές και συμπληρωματικές ιδέες του αιώνα, την ιστορία και το άτομο¹⁷⁵.

Παράλληλα όμως προβάλλει η ιδέα της συλλογικότητας ή της κοινωνίας μέσα από την φιλοσοφία της παγκόσμιας ιστορίας που θα επιχειρήσει ο Hegel (Εγγελος) και την παγκόσμια ιστορική συμφιλίωση που θα οικοδομήσει θεωρητικά ο Μαρξ. Είναι ο αιώνας των αντιφάσεων και αντιθέσεων. Η εγγελιανή διαλεκτική θα θέσει το πρόβλημα της φύσης των κοινωνικών σχέσεων και θα εντοπίσει το σύστημα της βιομηχανικής εργασίας στις σύγχρονες ιστορικές κοινωνίες. Το σύστημα αυτό εργασίας γίνεται αντιληπτό κατά τη θεωρία περί εργασίας του Adam Smith, σύμφωνα με την οποία η εργασία πραγματοποιεί την «αξία» της ανθρώπινης δραστηριοποίησης και την βελτίωση της ανθρώπινης ζωής¹⁷⁶.

Από την άλλη πλευρά ο ιδρυτής της Ιστορικής Σχολής, Friedrich Carl v. Savigny (1779-1861) και η Ιστορική Σχολή θα συμβάλουν αποτελεσματικά στην εκτόπιση του φυσικού δικαίου. Ο πρώτος που αντιλήφθηκε το ιστορικοφιλοσοφικό πρόβλημα του φυσικού δικαίου ήταν ο Georg Friedrich Wilhelm Hegel (1770-1831). Θα ακολουθήσει γρήγορα η υλιστική αντίληψη της ιστορίας από τους Karl Marx (1818-1883) και Friedrich Engels (1820-1895), αλλά και ο μαρασμός του κράτους και του δικαίου με τη δικτατορία του προλεταριάτου¹⁷⁷. Ο 19ος αιώνας υπήρξε όμως και ο αιώνας του νομικού θετικισμού.

Οι θεωρίες του φιλελευθερισμού προέρχονται ως επί το πλείστον από την Αγγλία. Θεμέλιο του φιλελευθερισμού είναι τα Δικαιώματα του ανθρώπου, πράγμα που σημαίνει ότι θα έπρεπε να στηρίζεται στο φυσικό δίκαιο. Όμως η σύγχρονη θεωρία άρχισε με μια πολεμική κατά του φυσικού δικαίου¹⁷⁸.

9. Georg Wilhelm Friedrich Hegel (Γκέοργκ Βίλχελμ Φρήντριχ Χέγκελ) (1770-1831)

9.1. Βιογραφικά στοιχεία

Γεννήθηκε το 1770 στη Στουτγάρδη. Ο πατέρας του ήταν μέλος του Ελεγκτικού Συνεδρίου του Δουκάτου της Βυτεμβέργης. Η μητέρα του καταγόταν επίσης από νομική οικογένεια. Από πολύ νωρίς εξελίσσεται σε λαμπρό μαθητή και αποκτά γρήγορα μια ευρύτατη παιδεία στους πιο διαφορετικούς τομείς, όπως είναι οι φυσικές επιστήμες, οι αρχαίες γλώσσες, η ιστορία και η λογοτεχνία. Σε ηλικία 18 ετών εισάγεται στην Ιερατική Σχολή του Tübingen (Τυβίγγη) με σκοπό τις πανεπιστημιακές σπουδές και κατεύθυνση τη θεολογία. Εκεί συνδέεται με τον Hölderlin (Χέλντεριν) και Schelling (Σέ-

175. Βλ. *Jacqueline Russ*, σελ. 319 επ. και 347 επ.

176. Βλ. *Κοσμά Ψυχοπαίδη*, σελ. 123

177. Βλ. *Arthur Kaufmann*, σελ. 27-29.

178. Βλ. *Walter Theimer*, σελ. 235.

λινγκ), από τους οποίους δέχεται πολλές επιρροές. Λαμβάνει το πτυχίο του στην Φιλοσοφία το 1790 υποστηρίζοντας ως διπλωματική εργασία το ζήτημα των καθηκόντων, παίρνοντας θέση κατά του Κάντ.

Ενθουσιάζεται από τη γαλλική επανάσταση, καταδικάζει τη τρομοκρατία και τοποθετείται υπέρ των γιρονδίνων. Αποποιούμενος τη θέση του πάστορα αποδέχεται μια θέση παιδαγωγού στην Ελβετία το 1793. Θα διακόψει τις σπουδές του στη Θεολογία, αλλά η θέση του αυτή στην Ελβετία του αφήνει αρκετό ελεύθερο χρόνο να ασχοληθεί με την φιλοσοφία και ειδικότερα με τις τελευταίες δημοσιεύσεις των Kant, Fichte (Φίχτε), Schiller (Σίλερ), Schelling (Σέλινγκ).

Το 1799 ο θάνατος του πατέρα του του επιτρέπει μια οικονομική ανεξαρτησία, πράγμα που του δίνει τη δυνατότητα το 1801 να γίνει Privatdozent (υφηγητής) στο πανεπιστήμιο της Γένας, δηλαδή καθηγητής που παραδίδει ιδιωτικά μαθήματα στους φοιτητές. Εκεί ήταν ήδη Καθηγητής ο Schelling (Σέλινγκ). Οι διδασκαλίες αυτές του ανοίγουν τον κύκλο γνωριμιών στους φιλοσοφικούς κύκλους, πράγμα που του εξασφαλίζει την υποστήριξη των δημοσιεύσεών του, όπως αυτής, ένα χρόνο μετά, για το Σύνταγμα της Γερμανίας (1802), καθώς επίσης και του έργου του «*Die Phänomenologie des Geistes* (1807) (*Η Φαινομενολογία του Πνεύματος*)».

Είναι η εποχή που θαυμάζει τον Ναπολέοντα και τον υποστηρίζει στον πόλεμο που διεξάγει κατά της Πρωσσίας. Θεωρεί προσωπικό του δράμα την ήττα του αυτοκράτορα το 1813-1814. Εξ αιτίας του πολέμου διακόπτονται οι παραδόσεις του στο πανεπιστήμιο και αναγκάζεται να δεχθεί μια θέση Διευθυντού σε λύκειο της Νυρεμβέργης. Η πνευματική του εργασία δεν σταματά και δημοσιεύει μεταξύ του 1812 και 1816 τους τρεις τόμους «*Wissenschaft der Logik (Η επιστήμη της Λογικής)*»¹⁷⁹, που αποτελεί συνέχεια του προηγούμενου έργου του για τη Φαινομενολογία του Πνεύματος. Το 1816, έχοντας πλέον την αναγνώριση των έργων του, αναγορεύεται σε Καθηγητή της Φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο της Χαϊδελβέργης. Το 1818 του προτείνουν την έδρα της φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο του Βερολίνου που είχε κενωθεί μετά τον θάνατο του Fichte. Έτσι γίνεται Καθηγητής στην Πρωσσία την οποία δεν είχε υποστηρίξει μέχρι τότε.

Η επιστημονική του συμβολή είναι τεράστια. Το 1821 δημοσιεύει το «*Grundlinien der Philosophie des Rechts oder Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse* (*Φιλοσοφία Δικαίου*)»¹⁸⁰, το οποίο αποτελεί το κατ' εξοχήν πολιτικό του έργο. Η φήμη του είναι τόσο μεγάλη που οι φοιτητές έρχονται από όλη τη Γερμανία για να ακούσουν τις παραδόσεις του. Γίνεται ο επίσημος φιλόσοφος του καθεστώτος. Το 1829 στο απόγειο της καριέρας του γίνεται πρύτανης του πανεπιστημίου και το 1831 επέρχεται το τέλος της ζωής του¹⁸¹.

179. Μεταφρασμένο από Σ. Γιακουμή, εκδόσεις ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ 2013

180. Μεταφρασμένο από Σ. Γιακουμή, εκδόσεις ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ 2013.

181. Βλ. για τα βιογραφικά στοιχεία του, εις: Ugo Bellagamba/Karine Deharbe/Marc Ortolani/Laurent Verso, σελ. 241-242.

9.1.1. Το αντικειμενικό πνεύμα

Για τον Χέγκελ η φιλοσοφία είναι η επιστήμη της ενότητας της τέχνης και της θρησκείας. Η φιλοσοφία και η θρησκεία έχουν το ίδιο περιεχόμενο¹⁸². Η εσωτερική μελέτη του Θεού και της ταυτότητας¹⁸³, όπως της νόησης¹⁸⁴ και των εννοιών, είναι η ίδια η φιλοσοφία¹⁸⁵. Με άλλα λόγια η φιλοσοφία είναι η μελέτη της αιώνιας Ιδέας, του Θεού, αλλά η μελέτη αυτή δεν είναι μια δραστηριότητα που στέκεται έξω από το αιώνιο έργο της Ιδέας, αντίθετα, η φιλοσοφία είναι εξίσου απαραίτητη στιγμή για την εξέλιξη του Πνεύματος όπως και κάθε άλλη. Μόνο στη μορφή της ανθρώπινης δραστηριότητας του φιλοσοφείν νομιμοποιείται το Πνεύμα και γίνεται αποδεκτό, όπως το γίνεσθαι της αυτογνωσίας της Ιδέας, όπως η αλήθεια που γνωρίζει τον εαυτό της. Ο Χέγκελ κατανοεί την ταύτιση της θρησκείας με το απόλυτο πνεύμα, μόνο που αυτό γίνεται αντιληπτό κατ' αντικειμενικό τρόπο, μέσα σε μια θρησκευτική κοινότητα των πεπερασμένων υποκειμένων, όπου η θρησκεία είναι ο τόπος και ο τρόπος αναγνώρισης της αντικειμενικής εκδήλωσης του Πνεύματος στη ζωή και την ιστορία των εθνών και το απόλυτο Πνεύμα προορίζεται να συνέχει το θρησκευτικό, ήτοι το πνευματικά σκεπτόμενο υποκείμενο με την αντικειμενικότητα της κοινότητας¹⁸⁶.

Από την άλλη πλευρά φιλοσοφία της ιστορίας, δηλαδή του κράτους, είναι μια λογική φιλοσοφία στο μέτρο που αποκλείει κατηγορηματικά το γεγονός να οδηγεί η τύχη την ιστορία. Για τον Έγελο η ιστορία έχει ένα συγκεκριμένο νόημα, αυτό της προοδευτικής πραγματοποίησης του Πνεύματος, της Λογικής, των οποίων την πλέον χαρακτηριστική εκδήλωση αποτελεί το κράτος. Πρόκειται για το αντικειμενικό Πνεύμα, που εκδηλώνεται βασικά στους θεσμούς της κοινωνίας και του κράτους. Στην Φιλοσοφία Δικαίου ο Έγελος δεν πραγματεύεται μόνον το δίκαιο αλλά εμβαθύνει και στο πολιτικό σύστημα που θα ανταποκρίνεται στο νεωτερικό παρόν και θα εκφράζει τις νέες συνταγματικές και πολιτειακές σχέσεις μετά το κοσμοϊστορικό γεγονός της Γαλλικής Επανάστασης και τη στροφή προς την ελευθερία¹⁸⁷. Η σπουδαιότητα του κρά-

182. Βλ. Hegels's Philosophy of Mind παρ. 572 και 573, σελ. 302-303.

183. Πρόκειται για την ιδεοκρατική αρχή της ταυτότητας νόησης και είναι. Δεν υπάρχει κατά τον Χέγκελ στην ενεργό πραγματικότητα αντικείμενο ανεξαρτήτως της νόησης. Βλ. Δημήτρη Πατέλη, Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση τ. 26 (Σεπτέμβριος 2009, σελ. 294-317), https://www.academia.edu/3142392/Δ._Πατέλης_Ο_Χέγκελ_και_το_γίνεσθαι_της_επιστημονικής_σκέψης.

184. Η νόηση παρουσιάζεται στο έργο του Χέγκελ ως εξ υπαρχής «δεδομένη, υπερατομική, αντικειμενική, αυτοκινούμενη και αυτοδιακρινόμενη υπόσταση, συνειδητοποιούσα τον εαυτό της». Βλ. Δημήτρη Πατέλη, όπ.π., www.academia.edu/3142392/Δ._Πατέλης_Ο_Χέγκελ_και_το_γίνεσθαι_της_επιστημονικής_σκέψης

185. Βλ. Hegels's Philosophy of Mind, παρ. 573, σελ. 313

186. Βλ. Δημήτρη Τζωρτζόπουλο, Εισαγωγή σελ. 338-339, υποσ. 6.

187. Βλ. Δημήτρη Τζωρτζόπουλο, Εισαγωγή, σελ. 106. Κάνει μάλιστα λόγο για εγγεληνό πολιτικό πρόσταγμα που είναι συνυφασμένο με την κοινωνική αποστολή της φιλοσοφίας και με το αξιακό σύστημα του Δικαίου.

τους κατά τον Χέγκελ έγκειται στο γεγονός ότι ενσαρκώνει συμφέροντα που έχουν οι άνθρωποι από κοινού¹⁸⁸.

Το Πνεύμα έχει για τον Έγελο την ίδια λειτουργία που έχει για τον Καντ η ηθική και ολοκληρούμενο το Πνεύμα μέσα στο κράτος, οι νόμοι που οργανώνουν τη ζωή του κράτους αποτελούν εκδήλωση του Πνεύματος, της παγκόσμιας Λογικής, που έχει για τον Έγελο μια θεϊκή αξία. Το εγγελιανό σύστημα δικαίου ευρίσκεται σε διαλεκτική σχέση προς την κοινωνική ηθική ή κοινωνική τάξη (Sittlichkeit/έθος). Η έννοια της Sittlichkeit μπορεί να αποδοθεί ως ενδοσυνάφεια δικαίου και πολιτικής, ενότητα ατομικότητας και πολιτείας, προβολή της ιδέας του δικαίου, που όμως εμπεριέχει την κοινωνική και πολιτική διάσταση του ανθρώπινου είναι στον χώρο και τον χρόνο. Με βάση τη διαλεκτική μέθοδο του Hegel στη θεωρία του για το αντικειμενικό πνεύμα το αφηρημένο πνεύμα αποτελεί τη θέση, η ηθικότητα (Moralität) την αντίθεση και το έθος (Sittlichkeit) τη σύνθεση. Κάθε μια βαθμίδα από αυτές αποτελεί μια στιγμή του δικαίου, κάθε επόμενη ανακαλεί την προηγούμενη και υπερέχει αυτής. Η ανώτερη είναι συγχρόνως η πιο συγκεκριμένη, μέσα της πλουσιότερη και πιο αληθινά γενική και έτσι συνιστά ανώτερο δίκαιο. Υπό αυτή την έννοια το έθος που πραγματοποιείται στον λαό και το κράτος αποτελεί την ανώτερη έκφραση ελευθερίας, είναι η ηθική ζωή ενός λαού στο κράτος, δεδομένου ότι λαμβάνει χώρα στο πλαίσιο της παγκόσμιας ιστορίας¹⁸⁹.

9.1.2. Η ουσία και η αποστολή του κράτους

Η ουσία του κράτους ευρίσκεται κατά τον Χέγκελ στην καθολικότητα, που έχει αυτό-προέλευση και αυτο-ανάπτυξη και αποτελεί το λογικό πνεύμα της θέλησης. Η αποστολή του είναι διττή: διατηρεί τα άτομα ως πρόσωπα θεωρώντας ορθή την αναγκαία δραστηριότητά τους, προωθεί την ευημερία τους, προστατεύει την οικογένεια και καθοδηγεί την αστική κοινωνία, φέρνει όμως πίσω και τα δύο, και την όλη διάταξη και τη δράση του ατόμου στη ζωή της καθολικής ουσίας. Όπως ένα ζωντανό πνεύμα το κράτος αποτελεί ένα οργανωμένο σύνολο, που διακρίνεται σε μεμονωμένες υπηρεσίες, οι οποίες με τη σειρά τους ξεκινώντας από τη μια Ιδέα της ορθολογικής θέλησης, συνεχίζουν να την παράγουν ως το αποτέλεσμα τους. Το Σύνταγμα είναι η έκφραση ή οργάνωση της κρατικής εξουσίας. Το Σύνταγμα είναι η υπάρχουσα δικαιοσύνη, η επικαιρότητα της ελευθερίας για την ανάπτυξη όλων των ορθολογικών του διατάξεων. Η Ελευθερία και η Ισότητα είναι οι απλές επικεφαλίδες στις οποίες συχνά συγκεντρώνεται ό, τι πρέπει να αποτελέσει την βασική αρχή, τον τελικό σκοπό και το αποτέλεσμα του Συντάγματος. Το ελάττωμα αυτών των όρων είναι κατά τον Χέγκελ η αφαιρετικότητά τους. Πρόκειται για αρχές που είτε παρεμποδίζουν τη συγκεκριμενοποίηση του κράτους, δηλαδή την έκφρασή του μέσα από ένα Σύνταγμα και μια Κυ-

188. Βλ. Bruce Haddock, σελ. 108

189. Βλ. παρουσίαση του έργου του Hegel, Grundlinien der Philosophie des Rechts, in: G.W.F.R. HEGEL, Recht-Staat-Geschichte, σελ. 261, 268-269.

βέρνηση γενικά είτε συμβάλλουν στην καταστροφή τους. Όταν η αρχή της ισότητας εφαρμόζεται λογικά, αποκρούει όλες τις διαφορές και δεν επιτρέπει να υπάρχει κανενός είδους πολιτικός όρος. Η ελευθερία και η ισότητα είναι πράγματι το θεμέλιο του κράτους το πιο αφηρημένο και το πιο επιφανειακό, και γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, φυσικά το πιο γνωστό. Είναι σημαντικό για τον λόγο αυτό να τις μελετήσει κανείς πιο βαθειά.

Όλοι οι άνθρωποι είναι από την φύση τους ίσοι, πράγμα που συνιστά σύγχυση μεταξύ του «φυσικού» και της «Ιδέας». Θα ήταν καλύτερα η πρόταση αυτή να αναγνωσθεί ως εξής: «Από την φύση τους οι άνθρωποι είναι μόνον άνισοι. Αλλά η Ιδέα της ελευθερίας, όπως υπάρχει ως τέτοια, χωρίς περαιτέρω εξειδίκευση και ανάπτυξη, είναι αφηρημένη υποκειμενικότητα, ως ένα πρόσωπο ικανό ιδιοκτησίας.»¹⁹⁰. Αυτό το αφηρημένο μόρφωμα προσωπικότητας συνιστά την επίκαιρη ισότητα των ανθρωπίνων όντων. Όσον αφορά την ελευθερία κατανοείται αρχικά με αρνητικό εν μέρει τρόπο, δηλαδή κατά της αυταρχικής έλλειψης ανεκτικότητας και της παράνομης μεταχείρισης και εν μέρει με τη θετική έννοια της υποκειμενικής ελευθερίας. Όπως λέγει χαρακτηριστικά ο Χέγκελ, κάθε γνήσιος νόμος είναι μια ελευθερία, περιλαμβάνει μια ορθολογική αρχή του αντικειμενικού Πνεύματος¹⁹¹. Έχει καταστεί συνήθης η απονομή του τίτλου «Σύνταγμα» μόνον στην πλευρά εκείνη του κράτους, η οποία αφορά τη συμμετοχή των ατόμων σε γενικές υποθέσεις, και να θεωρείται ένα κράτος, στο οποίο αυτό δεν γίνεται επίσημα, ως ένα κράτος χωρίς Σύνταγμα¹⁹².

Ο Χέγκελ διαιρεί το κράτος –όπως ήδη αναφέρθηκε παραπάνω– στα λογικά του συστατικά, εξετάζοντας: 1) το αφηρημένο δίκαιο (abstraktes Recht), 2) ατομική ή υποκειμενική ηθικότητα (Moralität), και 3) αντικειμενική ηθικότητα (Sittlichkeit). Το νεωτερικό κράτος παρέχει ένα θεσμικό πλαίσιο αρκετά ευλύγιστο ώστε να αφομοιώνει τα στοιχεία των ιστορικών πολιτευμάτων που έχουν μόνιμη αξία, όπως: 1) τη στοιχειώδη ενότητα του ελληνικού πολιτεύματος (όπου τα άτομα σχεδόν δεν έχουν ταυτότητα έξω από την κοινότητα), 2) την επίσημη κυριαρχία του νόμου στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, 3) το δικαίωμα της ατομικής ηθικής συνείδησης που τονίζεται από τον χριστιανισμό, 4) τη συγγή επιδίωξη του ατομικού συμφέροντος στη νεωτερική οικονομία. Όλα αυτά διατηρούνται το καθένα ως λογικά «στάδια» που επιβεβαιώνουν το κράτος ως προϊόν της ιστορίας του¹⁹³.

Μετά τον Φίχτε τονίζεται ακόμη περισσότερο από τον Έγελο η παντοδυναμία του κράτους με τον χαρακτηρισμό που του αποδίδει ο τελευταίος «θεϊκή γη». Το κρά-

190. Βλ. *Hegel, Philosophy of Mind*, παρ. 537, 538 σελ. 264. επ.

191. Βλ. και παρ. 4 της Εισαγωγής από το έργο του *Hegel* «Η Φιλοσοφία Δικαίου»: «Το έδαφος του δικαίου είναι πάνω απ' όλα το πνεύμα και η εγγύτερη θέση του και η αφετηρία του η βούληση, η οποία είναι ελεύθερη, ώστε να αποτελεί η ελευθερία αυτή την ουσία και τον καθορισμό του και το δικαίωμα σύστημα να είναι η επικράτεια της πραγματωμένης ελευθερίας, ο κόσμος του πνεύματος ως εξαγόμενη από αυτό δεύτερη φύση».

192. Βλ. *Hegel, Philosophy of Mind*, παρ. 539, σελ. 265-268.

193. Βλ. *Bruce Haddock*, σελ. 114-115.

τος είναι πράγματι αυτό που το κάνει στην πραγματικότητα να υπάρχει πάνω στη γή, το θείο στον άνθρωπο. Το κράτος επιτρέπεται να συγκεκριμενοποιήσει το ανθρωπινό Πνεύμα. Στο έργο του «*Die Vernunft in der Geschichte*» (*Η Λογική στην Ιστορία*)¹⁹⁴ θα πει ότι ό,τι είναι ο άνθρωπος το οφείλει στο κράτος. Στο ίδιο έργο του θα επισημάνει ότι βλέπει την επανάσταση ως πολλά στάδια υλοποίησης του Πνεύματος στην ιστορία. Το κράτος επιτρέπει στο άτομο να πραγματοποιήσει την ένωση μεταξύ της υποκειμενικότητάς του και της καθολικότητας της Λογικής, η οποία ενσωματώνεται στον νόμο. Αυτή η ευρύτατη αντίληψη για το κράτος θα μπορούσε να οδηγήσει σε μια απολυταρχική παρέκκλιση της πολιτικής εξουσίας, την οποία ο Έγκελς ρητά αρνείται¹⁹⁵. Επίσης αρνείται την άμεση επέμβαση του κράτους στην οικογενειακή, κοινωνική, καλλιτεχνική ή θρησκευτική ζωή, διότι σύμφωνα με αυτόν ο κρατικισμός στρέφεται πάντοτε κατά του κράτους. Η θέση αυτή υποδηλώνει τη φιλελεύθερη πλευρά του. Περαιτέρω αναγνωρίζει ότι κάθε λαός δυνάμει του πολιτισμού του και της ιστορίας του θα αναδείξει έναν τύπο κράτους. Αυτό σημαίνει ότι δεν υπάρχει ένας καθολικός τύπος κράτους, ισχυρός σε κάθε χρόνο και τόπο, ιδέα που αντιτίθεται στην αφηρημένα οικουμενική πολιτική σκέψη των γάλλων επαναστατών. Έτσι η πρόθεση του Ναπολέοντα που ήθελε να επιβάλει το γαλλικό συνταγματικό μοντέλο σε όλη την Ευρώπη απέτυχε.

Ο μόνος τομέας που παρεμβαίνει το κράτος του Έγκελς στην κοινωνική ζωή είναι αυτός της νομοθεσίας, πράγμα αποδεκτό κατά την φιλοσοφία του, εφ' όσον ο νόμος είναι η έκφραση της καθολικής Λογικής. Στην οικονομία το κράτος δεν μπορεί να είναι παρεμβατικό, αλλά μόνον για να εξαφανίσει την πτώχεια.

Συνοπτικά υποστηρίζεται ότι το έθνος-κράτος του Έγκελς συνίσταται στην βούληση να συμβιβάσει τον απολυταρχικό χαρακτήρα του παλαιού κράτους με τον φιλελευθερισμό και τον φιλελευθερισμό με το σύγχρονο κράτος, το παλαιό καθεστώς με την Επανάσταση. Το κράτος της αρεσκείας του είναι η συνταγματική μοναρχία, αυτή που υπήρχε στην Πρωσσία της εποχής του, όπως θα ομολογήσει ο ίδιος στην Φιλοσοφία Δικαίου.

9.1.3. Το κράτος και η ιστορία

Η Εγγελιανή σκέψη για το κράτος είναι στενά συνδεδεμένη με τη γενική φιλοσοφία του για την ιστορία. Κατά τον Έγκελς τα ιστορικά φαινόμενα είναι πολιτικά φαινόμενα, διότι η ιστορία ξετυλίγεται μέσα στο κράτος. Η πολιτική ζωή ή η ζωή του κράτους καθορίζει τη δυνατότητα της ιστορίας ως ύλης και ως πνεύματος. Το πρόβλημα που επι-

194. Το βιβλίο του αυτό δημοσιεύθηκε το 1837 μετά τον θάνατό του με τον τίτλο «*Vorlesungen über die Philosophie der Weltgeschichte*» (Παραδόσεις για την Φιλοσοφία της παγκόσμιας ιστορίας).

195. Βλ. *Ugo Bellagamba/Karine Deharbe/Marc Ortolani/Laurent Verso*, σελ. 244. Ο Έγκελς είναι ένας παρεξηγημένος φιλόσοφος. Έτσι για άλλους ανήκει στους ηγετικούς ιδεολόγους της πρωσσικής παλινόρθωσης και για άλλους στους υπερασπιστές της κοινωνικής και πολιτικής ελευθερίας του ανθρώπου. Βλ. Δ. Τζωρτζόπουλο, Εισαγωγή, σελ. 108-109.

διδώκει να λύσει ο Έγκελς είναι αυτό της αναγνώρισης της πραγματικότητας του κράτους, λαμβάνοντας υπ' όψη ότι γι' αυτόν το πραγματικό είναι η Ιδέα, η έκφραση της Λογικής. Εάν η ιστορία είναι συνδεδεμένη με τη ζωή του κράτους, ο Έγκελς επιβεβαιώνει εξ ίσου, ότι και η ιστορία εκτυλίσσεται κατ' ορθολογικό τρόπο μέσω ενός μηχανισμού, που ο ίδιος αποκαλεί διαλεκτικό. Η διαλεκτική συνίσταται στην πράξη -σύμφωνα με τον Έγκελ- στο γεγονός ότι τα πράγματα εξελίσσονται φυσικά από την αντίθεση των δύο αντιθέτων απόψεων (θέση, αντίθεση), η οποία ξεπεράσθηκε σε ένα τρίτο χρόνο από τη σύνθεση¹⁹⁶. Πιο συγκεκριμένα για τον Έγκελς είναι το πρωσσικό κράτος αυτό που έφθασε το πιο ορθολογικό στάδιο της σύνθεσης και το οποίο πραγματοποιεί την ιδέα του κράτους της εποχής του.

Ο Χέγκελ παρουσίασε το πνευματικό περιβάλλον, που είναι ζων κυρίως στα ήθη και στην ηθική αλλά και στο δίκαιο και στο Σύνταγμα, ως αντικειμενικό πνεύμα. Αυτό δεν αιωρείται, όπως ένα σύννεφο αποκολλημένο, πάνω από την κοινότητα, αλλά πραγματοποιείται στην ανθρώπινη γνώση, θέληση και δράση. Το πνεύμα ενός λαού γίνεται τότε πραγματικότητα όταν ασκείται ένα έθιμο και τα άτομα συμμορφώνονται με τις κρατούσες νομικές απόψεις. Υπάρχει μια συνεχής αλληλεπίδραση μεταξύ αντικειμενικών εννοιών και της πραγμάτωσής τους από το άτομο. Πρόκειται για τη διαλεκτική εναρμόνιση μεταξύ θεωρητικού και πρακτικού Λόγου, που ο Έγκελς θα τη διατυπώσει με την ακόλουθη φράση στον Πρόλογο της Φιλοσοφίας Δικαίου: «Αυτό που είναι λογικό είναι αληθινό. Και αυτό που είναι αληθινό είναι λογικό»¹⁹⁷. Εξ αυτού συμπεραίνεται και το νόημα της Εγελιανής διαλεκτικής, που όχι σπάνια εσωτερικεύεται σε ένα σχήμα θέσης, αντίθεσης και σύνθεσης. Θα μπορούσαν π.χ. να αντιπαρατεθούν δυο αντιτιθέμενες μεταξύ τους έννοιες περί ηθικής: από τη μια πλευρά ο στόχος της γενικής συμμόρφωσης με τα πρότυπα δεοντολογίας, από την άλλη πλευρά, η υποκειμενική ηθική στάση. Στη ζώσα ηθική οι δύο αυτές έννοιες ταυτίζονται, διότι τα άτομα τις γενικές έλλογες αρχές τις οικειοποιούνται και τις πραγματώνουν. Οι κανόνες με γενικό και αντικειμενικό χαρακτήρα και η υποκειμενική στάση εμφανίζονται απ' εδώ και στο εξής ως κάτι το διαφορετικό, ως αντίθετα μεταξύ τους, και όμως ωσάν να ανήκουν και τα δύο σε ένα σύνολο. Στη Φαινομενολογία του Πνεύματος ο Έγκελς θα πει ότι η Αλήθεια είναι το Όλον και ότι η συγκεκριμένη ηθική δεν μπορεί να αναζητηθεί σε μια από τις στιγμές της¹⁹⁸. Την ιδέα του όλου, κυρίως σε επίπεδο πολιτικού όλου, την αναπροσδιόρισε με βάση τις φιλελεύθερες ιδέες της εποχής του σε ιδέα του δι-

196. «Ο Χέγκελ κατέχει μια ιδιαίτερη θέση ανάμεσα στα δύο αυτά άκρα: θέλει να αποδείξει φιλοσοφικά πως μέσα στο ίδιο το παρόν υπάρχει ένα βασίλειο του Λόγου, δυνάμει του οποίου η αντίφαση αναδύεται κατ' αναγκαιότητα ως κεντρική οντολογική και λογικογνωσιοθεωρητική κατηγορία. Ο Χέγκελ δεν ήταν σε καμιά περίπτωση ο πρώτος συνειδητός διαλεκτικός ανάμεσα στους μεγάλους φιλοσόφους. Σίγουρα όμως ο πρώτος, μετά τον Ηράκλειτο, για τον οποίο η αντίφαση αποτελεί την έσχατη οντολογική αρχή και όχι κάτι που μπορεί ή πρέπει να ξεπεραστεί με κάποιο τρόπο φιλοσοφικά ...». Βλ. Γκέοργκ Λούκατς, σελ. 33.

197. Βλ. Φιλοσοφία του Δικαίου, σελ. 27.

198. Βλ. για τη θεωρία του Έγκελς περί αντικειμενικού πνεύματος, εις: Reinhold Zippelius, σελ. 162 επ.

καίου και του κράτους. Ο Έγελος θα επισημάνει ότι το ίδιο το άτομο μετέχει στην αντικειμενικότητα, στην αλήθεια, στην ηθικότητα, μόνον όντας μέλος της πολιτείας. Προορισμός των ανθρώπων είναι να διάγουν καθολική ζωή¹⁹⁹. Για τον Χέγκελ η αλήθεια, η πραγματικότητα είναι κάτι ανώτερο από την απλή ύπαρξη. Πραγματικό είναι αυτό, στο οποίο είναι ενεργή η Ιδέα. Η πραγματικότητα στη γλώσσα του Χέγκελ είναι η διαλεκτική ενότητα της ουσίας και της μορφής, της Ιδέας και της ύπαρξης²⁰⁰.

Η θέση του Έγκελου για την πολιτεία φαίνεται μέσα από την αντιπαράθεσή του με τον Ρουσό. Ο Έγελος διακρίνει μεταξύ μιας ενότητας που αποτελεί μόνο συλλογικότητα, κατ' εικόνα της κοινωνίας πολιτών και της οργανικής συνοχής της πολιτείας. Ο Ρουσό έθεσε ορθά την βούληση ως αρχή της πολιτείας, όχι όμως δίνοντάς της ένα ουσιαστικό περιεχόμενο αλλά συνδέοντάς την με την ορισμένη μορφή καθεκάστης βούλησης. Το στηριζόμενο σε αυτή την βούληση κοινωνικό συμβόλαιο κατά τον Έγκελο οικοδομεί την κοινωνική ολότητα ως μια συναρμολόγηση των συστατικών της. Αντίθετα, η πολιτεία, όπως την είδε ο ίδιος, ξεκινά αντίστροφα από το σύνολο, από το όλον, το οποίο εξ υπαρχής περιέχει όλα τα μέρη ως μέλη και δεν συναρμολογείται μηχανικά. Η πολιτεία δηλαδή του Έγκελου εμπεριέχει ένα ορθολογικό περιεχόμενο εξ υπαρχής, έχει αυτονομία, βούληση, όχι όμως ατομική αλλά αντικειμενική. Δεν τίθεται ζήτημα συναίνεσης εν προκειμένω όσον αφορά την πολιτεία. Η συναίνεση αφορά μόνον την κοινωνία των πολιτών²⁰¹.

Με βάση τη διαλεκτική του μέθοδο η φιλοσοφική θεωρία δικαίου αναδομείται και δεν αποδομείται. Το ζήτημα είναι η διαλεκτική διαβάθμιση των εννοιών και μορφών της θέλησης, δηλαδή το σύνολο των μορφών, με τις οποίες εκδηλώνεται η ελεύθερη ανθρώπινη βούληση σε σχέση με την εν ισχύι καθολικότητα, εν τέλει: η κατασκευή του ηθικού κόσμου στην οικογένεια, την οικονομία και το κράτος²⁰².

Τα απαραίτητα στάδια του ενιαίου φιλοσοφείν συνιστούν οι ποικίλες φιλοσοφικές θεωρήσεις του παρελθόντος που διαπερνούν τον φιλοσοφικό λόγο του παρόντος μαζί με αυτές του ίδιου του φιλοσόφου. Η θεωρία αυτή πραγματώνεται μερικώς. Στο πλαίσιο αυτών των πραγματώσεων η Εγελιανή ιδέα του Δικαίου εξελίσσεται μέσα σε μια κοινωνία των πολιτών. Όπως ήδη λέχθηκε η αντικειμενικότητα (ο Λόγος) που θα διατηρήσει ζωντανή τη σχέση κοινωνικής ηθικής και δικαίου είναι το κράτος.

Τέλος ο Hegel θα μιλήσει και για την παγκόσμια ιστορία, που την εμφανίζει ως την παρουσίαση της θεϊκής, απόλυτης διαδικασίας του πνεύματος στις ανώτατες μορφές του, αυτού του σταδίου, μέσω του οποίου αποκτά την αλήθεια του και την αυτοπεποίθηση για τον εαυτό του. Οι διαμορφώσεις αυτών των σταδίων είναι τα παγκόσμια ιστορικά πνεύματα του λαού, οι προσδιορισμοί της ηθικής τους ζωής, του συν-

199. Βλ. G. W. Fr. Hegel, *Der geschichtliche Staat als Verkörperung der sittlichen Vernunft*, εις: Norbert Hoerster (Εκδ.), *Klassische Texte der Staatsphilosophie*, σελ. 242.

200. Βλ. G. W. Fr. Hegel, *Recht-Staat-Geschichte, Eine Auswahl aus seinen Werken*, σελ. 263.

201. Βλ. Jean-Pierre Lefèvre/Pierre Macherey, σελ. 68-73.

202. Βλ. G. W. Fr. Hegel, *Recht-Staat-Geschichte, Eine Auswahl aus seinen Werken*, σελ. 262.

τάγματός τους, της τέχνης τους, της θρησκείας τους και της επιστήμης. Για την πραγματοποίηση αυτών των σταδίων υπάρχει η ατέλειωτη ώθηση του παγκόσμιου πνεύματος. Η παγκόσμια ιστορία δείχνει μόνον, πώς το πνεύμα προοδευτικά θα προσεγγίσει τη συνείδηση και τη θέληση της αλήθειας²⁰³.

Τελικά το έργο του Χέγκελ χαρακτηρίστηκε θεμελιώδες μεν, πλην όμως συντηρητικό, εφ' όσον στόχος του ήταν να συμφιλιώσει το κοινό του με τον κόσμο όπως είναι²⁰⁴.

10. Benjamin Constant (Μπένζαμιν Κονσταν) (1767-1830)

10.1. Βιογραφικά στοιχεία

Γεννήθηκε το 1767 και προήρχετο από μια προτεσταντική οικογένεια γάλλων προσφύγων στη Σουηδία στις αρχές του 17^{ου} αι. Χάνει από νωρίς τη μητέρα του. Μη έχοντας τη δυνατότητα να επισκεφθεί καθολικά σχολεία στη Γαλλία μεγαλώνει με παιδαγωγούς. Εγγράφεται στο πανεπιστήμιο του Erlangen (1783-1785), που ήταν ένα από τα κέντρα του Διαφωτισμού εκείνη την εποχή. Ο πατέρας του τον έστειλε να σπουδάσει στο Εδιμβούργο, όπου ο νεαρός Benjamin εξοικειώθηκε με τη σκωτσέζικη Σχολή της φιλοσοφίας και της οικονομίας. Καθηγητές του είναι ο Άνταμ Σμιθ και ο Adam Ferguson (Άνταμ Φέργκιουσον). Ο Constant διαβάζει Godwin, που αργότερα θα μεταφράσει στα γαλλικά. Στο Εδιμβούργο θα έλθει σε επαφή και θα εκτιμήσει τον φιλελευθερισμό, καθώς επίσης και το αγγλικό σύστημα διακυβέρνησης. Βέβαια ο φιλελευθερισμός του Διαφωτισμού είχε χαρακτηριστικά της παλαιάς Ευρώπης. Μέχρι τον 19^ο αι. όμως είχαν μεσολαβήσει η επανάσταση, ο εμφύλιος πόλεμος, η απραξία του Διευθυντηρίου, οι πόλεμοι του Ναπολέοντα, η επιστροφή των Ultras με τη λευκή τρομοκρατία τους. Αυτά όλα άλλαξαν την πολιτική σκηνή και τη θεώρηση του φιλελευθερισμού. Ο ασταθής χαρακτήρας του τον οδηγεί από το 1787 στο Παρίσι να δημιουργεί πολλές σχέσεις, μια εκ των οποίων –η πιο σημαντική– ήταν αυτή με τη Germaine de Stael, που συνάντησε το 1794. Κατά τη φάση αυτή θα ασπασθεί την αρχή του φιλελευθερισμού της αριστοκρατίας. Από το 1816 και μετά θα πάρει τις αποστάσεις του και θα προσεγγίσει τις ιδέες του Sieyès, ο οποίος θεωρούσε ότι η αριστοκρατία προσέβαλε το έθνος²⁰⁵. Η πολιτική του καριέρα κυμαίνεται. Αντιπολιτευόμενος κατά τη διάρκεια της Αυτοκρατορίας και έχοντας τη φήμη του φιλελευθέρου δεν διατάζει, όταν ο Ναπολέοντας γυρίζει από το νησί Έλβα, να αποδεχθεί τον τίτλο του Συμβούλου της Επικρατείας. Είναι ένας από τους αρχιτέκτονες της Πρόσθετης Πράξης των Συνταγμάτων της Αυτοκρατορίας. Κατά την Παλινόρθωση γίνεται Βουλευτής της Σάρτ (Sarthe) το 1819 και αναδεικνύεται σε έναν μεγάλο κοινοβουλευτικό άν-

203. Βλ. G. W. Fr. Hegel, εις: Norbert Hoerster (Εκδ.), *Klassische Texte der Staatsphilosophie*, σελ. 249.

204. Βλ. Denis, Andy, σελ. 7.

205. Βλ. για τους σταθμούς στη ζωή του Constant, που επηρέασαν την πολιτική του σκέψη, εις: Stephen Holmes, *Benjamin Constant* ibid.

δρα. Επανεκλέγεται μετά από κάθε διάλυση της Βουλής αλλά η υγεία του χειροτερεύει. Και στις 8 Δεκεμβρίου 1830 επέρχεται ο θάνατός του.

10.2. Η Διακήρυξη μιας νέας ελευθερίας

Θεωρείται ο βασικός θεωρητικός του Φιλελευθερισμού κατά την περίοδο της Παλινόρθωσης. Τα πιο σημαντικά πολιτικά του κείμενα είναι συγκεντρωμένα στα έργα: «*Cours de politique constitutionnelle (1816) (Μάθημα συνταγματικής πολιτικής)*», το οποίο κυκλοφόρησε σε επαυξημένη έκδοση το 1872, καθώς επίσης και το «*Mélanges de littérature et de politique (1829) (Ανάμεικτα Λογοτεχνίας και Πολιτικής)*». Πίσω από την πολιτική του σκέψη κρύβεται ο στοχασμός ενός φιλοσόφου της ιστορίας και της προόδου, του ανθρωπίνου πνεύματος και της κοινωνιολογίας. Ο Constant αναλύει το «γενικό πνεύμα» της εποχής του και αναδεικνύει τις ηθικές αξίες που είχαν ανάγκη οι σύγχρονοί του. Τονίζει την υπεροχή του ανθρωπίνου πνεύματος έναντι των θεσμών. Αυτή η πολιτική φιλοσοφία βασίζεται στη γνώση του ανθρώπου στον χρόνο και στον χώρο. Ο Constant αντιτίθεται στους θεωρητικούς που προηγήθηκαν, ιδιαίτερα στον Ρουσώ, που δεν ήταν σε θέση να απαλλαγεί από τρόπους σκέψης που ανήκαν σε περασμένες εποχές. Ο ίδιος είχε συνείδηση της πρωτοτυπίας της εποχής του σε σχέση με τις παλαιότερες εποχές. Αυτό τον ενεθάρρυνε να αντιπολιτευθεί το πνεύμα των κατακτήσεων του Ναπολέοντα, τον οποίο κατηγορήσε για το ότι δεν κατάλαβε πως ό, τι ήταν δυνατό σε μια εποχή, δεν είναι πλέον. «*Μια κυβέρνηση που θέλει σήμερα να ωθήσει έναν ευρωπαϊκό λαό σε πολεμικές κατακτήσεις, διαπράττει έναν τραχύ και μοιραίο αναχρονισμό*», θα πει στο έργο του: «*De l'esprit de conquête et de l'usurpation (1814) (Στο πνεύμα της κατάκτησης και σφετερισμού)*».

Έχοντας δείξει ότι ο άνθρωπος δεν είναι πλέον αυτό που ήταν, προσφέρει στο άτομο που έχει απομονωθεί σε θεσμούς μη προσαρμοσμένους στην εποχή του, τη Διακήρυξη μιας νέας ελευθερίας, αντανάκλαση της εξέλιξής του. Ο Constant θεωρεί ότι ο άνθρωπος είναι προικισμένος με λόγο, που κατέχει δικαιώματα από την ίδια του την φύση και που του ανήκουν από τη γέννησή του. Δεν συνδέει τα δικαιώματα αυτά με τη συλλογική κυριαρχία, όπως κάνει ο Ρουσώ. Ο τελευταίος βλέπει να πραγματώνονται τα δικαιώματα του ατόμου με τη συμμετοχή του στον κυρίαρχο. Αυτή όμως η ελευθερία δεν ανταποκρίνεται στις φιλοδοξίες του σύγχρονου ανθρώπου. Ο καθένας καθορίζει τους στόχους του σύμφωνα με τη δική του άποψη περί του αγαθού και οργανώνει τη ζωή του με μοναδικό όριο τη διατήρηση της ελευθερίας του έναντι των τρίτων. Με βάση αυτή την παρατήρηση το άτομο κατέχει τις δικές του εσωτερικές δυνάμεις. Το κράτος δεν επιτρέπεται να υπερβεί αυτά τα όρια που θέτει η ατομικότητα, όπως εκθέτει ο Constant στο έργο του «*Principes de politique applicables à tous les gouvernements (1806, 1818) (Αρχές της πολιτικής εφαρμοστέες σε όλα τα πολιτεύματα)*». Βέβαια κάτι τέτοιο δεν είναι εύκολο. Η κοινωνική πίεση πάνω στο άτομο δεν σταματά. Για να μειώσει κανείς τις επιδράσεις, ευρίσκεται σε μια συνεχή πάλη.

ISBN: 978-960-562-378-4

15679